

Szathmári István

A stilisztika szerepe az irodalomoktatásban

1. Magam nem vagyok irodalmár, mindössze három évig tanítottam irodalmunkat - hozzáteszem: igen nagy kedvvel - több mint harminc évvel ezelőtt egy debreceni középiskolában. Viszont stilisztikával foglalkoztam és foglalkozom. Sőt három éve előadom a Helsinkii Egyetemen, a "magyar nyelv és irodalom" szak keretében, illetve a múlt évben meghívtak a Turku Egyetemre is stilisztikai előadásokat tartani. Nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a stilisztika úgynevezett "köztes" tudomány: mintegy középütt áll a nyelv- és irodalomtudomány között, tehát merít mindkettőből, de segíti is mindkettőt. Egyébként ez az oka annak, hogy az egyetemi és főiskolai oktatásban a stilisztika nevű kollégium, tárgy hol a nyelvészet keretében szerepel /például: az Eötvös Loránd Tudományegyetemen/, hol az irodalmi tárgyak között, hol pedig ketté választva, mint ahogy a Janus Pannonius Tudományegyetem oktatás módjáról szóló beszámolómban hallottuk: a szépirodalmi stílust az irodalmi órákon a szűkebben értelmezett, az ún. nyelvi stílust pedig - ha jól értettem - a kommunikáció elnevezésű kollégiumba építve tárgyalják.

Az eddig mondottakból következően három dologról kívánok szólni. Először arról, hogy a stilisztika milyen szerepet töltött /tölthet/ be az irodalom és a kultúra oktatásában. Azután ismertetem további - ezzel kapcsolatos - terveimet. És végül - egy kissé visszakanyarodva az elmülethez - arról szólok, hogy a funkcionális stilisztika és oktatása hol és milyen mértékben kapcsolódik az irodalomtudományhoz, illetőleg az irodalom és a kultúra oktatásához.

Hogy idei témakörünk keretében éppen a stilisztikáról szólok, azt az is indokoltta teszi, hogy az elmúlt félévben

elkészítettem az új egyetemi magyar stilisztikai tankönyv /vagy inkább kézikönyv/ részletes tervezetét. Ezt az ELTE Mai magyar nyelvi tanszékén egy szélesebb körű /nyelvtudományi intézeti és vidéki egyetemi, főiskolai szakembereket is magába foglaló/ értekezlet megvitatta, elfogadta, majd - egyéb jóváhagyások után - a tanszéki stilisztikai munkaközösség néhány év alatt ki fogja dolgozni. /A tervezet előreláthatólag a Magyar nyelv című folyóiratban meg fog hamarosan jelenni./

2. Mindenekelőtt arra utalok, hogy mintegy három évvel ezelőtt engem a Művelődési Minisztérium, illetőleg maga Köpeczi Béla miniszter - röviden szólva - két fő feladattal bízott meg: megszervezni és megindítani a Helsinki Egyetemen a "magyar nyelv és irodalom" szakot, továbbá odahatni, hogy Helsinkiben is létesüljön úgynevezett hungarológiai központ.

Hozzáteszem, hogy a *Suomalais-ugrilainen laitos*, vagyis a helsinki Finnugor tanszék vezetője, illetőleg irányítói ragaszkodtak ahhoz, hogy először nyelvész menjen vendégprofesszornak, mert a szakhoz nyelvészeti alapvetésre van szükség. Később természetesen kívánatos, hogy irodalmár, néprajzos, történész stb. előadásain a többi hungarológiai tárggyal is magas szinten ismerkedjenek meg a hallgatók.

Nos, két év alatt elkészült a tanterv /ebben természetesen figyelembe vettük az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek szintén ebben az időben bevezetett reformtantervét/, ki is próbáltuk őket.

Közben a finn illetékes minisztérium jóváhagyta a magyar szak létesítését. Ilyenformán a múlt ősszel, az 1985/1986-os tanévtől megindult a magyar szak a Helsinki Egyetemen, bekerültünk az ún. kék könyvbe /ez az évenként kinyomtatott szép formájú összeállítás tartalmazza az egyes szakok követelményeit, az abban az évben meghirdetett előadások, szemináriumok, gyakorlatok adatait, a tanárok fogadóóráját, címét stb./. Az első évben mintegy 12-14 hallgató vizsgázott, persze ezek között ott.

vannak a "régiek" is, akik 5-10 éve foglalkoztak és foglalkoznak magyar nyelvvel, nyelvészettel, fordítással, tolmácsolással stb. Mindenesetre, arra számítani lehet, hogy évente 3-5 hallgató "felveszi" a magyar szakot /megjegyzem, mellékszokról van szó: az ottani szabályok ezt teszik lehetővé, de ez elegendő is több oknál fogva/, ami örvendetesnek mondható. Egyébként már van egy szakdolgozónk is /éppen magyar stilisztikából, de fordítás-egybevetéssel/, s ez ott - éppen mert szigorúan veszik, szigorúbban mint nálunk - nagy dolognak számít a hallgatók körében.

3. Magam eddig a következő előadásokat és gyakorlatokat tartottam:

- magyar leíró nyelvtan,
- magyar stilisztika,
- szemantikai és stilisztikai gyakorlatok,
- a magyar irodalmi nyelv kialakulása,
- a magyar nyelvjárások.

/Arról most nem beszélek, hogy Csepregi Márta egyetemi adjunktus, lektor és Gerevich-Kopteff Éva külső előadó több típusú órán foglalkoznak a magyar irodalom és kultúra történetének és mai állapotának a megismertetésével./

Tehát stilisztikából kétfajta órát tartok. A magyar stilisztika című előadás keretében tisztáztuk a funkcionális stilisztika alapelveit, természetesen magyar példákon: mi az összefüggés nyelv, stílus és szöveg között ?, hogyan jön létre a stílus ?, mi a stílusérték és benne a konnotáció szerepe ?, a szociolingvisztika és a regiszternyelvészet tanulságainak a felhasználásával milyen tipikus kifejezésmódokat /stílusrétegeket/ különböztetünk meg ?, a stilisztikai eszközök hat szintje: a zeneiség eszközei, a szó- és kifejezőképesség, az alak- és mondattani jelenségek stílusértékei, a képek szintje, mik tartoznak a szövegstilisztikába ?, az extralingvális eszközök /a "látható nyelv", a vizuális költészet stb./, az egyes stílusrétegek /hivatalos, tudományos, publicisztikai stílus, illetve társalgási nyelv stb./

jellemzői, a szépirodalmi vagy művészi stílus sajátosságai, műelemzés és stíluselemzés /a módszerek és alkalmazásuk/.

Mielőtt továbbmennék, szeretném megjegyezni a következőket:

a/ Az előadásokat és gyakorlatokat én kezdettől fogva magyar nyelven tartom. Tanítványaim közül 5-6 kitűnően, 4-5 jól beszél magyarul, 2-3 gyengébben, de hozzá kell tennem: "még" vagy "egyelőre", ti. azokat a hallgatókat, akik a magyar szakot választják - és ott megmaradnak -, igen nagy tudni akarás és szorgalom jellemzi, ilyenformán hamar felzárkóznak a többiekhez. Egyébként - szerencsére - viszonylag sok az ösztöndíjas lehetőség, sokan eljutnak a Debreceni Nyári Egyetemre, de hallgatóink ezeken kívül is minden alkalmat megragadnak, hogy Magyarországra mehessenek, mennek is.

b/ A magyar nyelvű előadásokon belül azonban a terminus technicus-okat természetesen megmondom finnül is. Ezenkívül majdnem kizárólag olyan verseket, prózarészleteket említek példának, amelyeknek rendelkezésünkre áll a finn fordítása, esetleg egy műről több is. /Szerencsénkre ilyen sok van, és a kapcsolatok erősödésével egyre több lesz. Ezek aztán alkalmat adnak arra, hogy a tárgyalt jelenséget összehasonlítsuk a két nyelvben./

c/ Ezeken az órákon igyekszem lassabban beszélni, a fontosabb megállapításokat megismétlem, részletesebb vázlatot írok a táblára, és a következő órán újból összefoglalom az előző alkalommal mondottak lényegét. Megemlítem még, hogy minden vizsgálandó szöveget - még egyetlen mondatot is - fénymásolatban mindenkinek a kezébe adok. Ez utóbbira maximális lehetőségeink vannak.

d/ A szépirodalmi szövegek /vers és próza, prózarészlet/ tárgyalása kapcsán - és ez már közvetlenül szolgálja az irodalomoktatást /és vele együtt a kultúra megismertetését/ - röviden szólunk az illető költő, író életéről, műveiről, művészetének az értékeiről, továbbá legalább érintjük a korabeli társadalmi és kulturális viszonyokat, lehetőség szerint egybevetve a finn megfelelőekkel.

e/ Fontosnak tartom végül, hogy magukat a versesköteteket, szépprózai kiadványokat, valamint a szakkönyveket, folyóiratokat is kézbe adjuk. Igen jó szépirodalmi és szakkönyvtárunk van, és éppen a Magyar Lektorai Központ jóvoltából is állandóan tudjuk gyarapítani állományunkat. Ha a tárgyalt szöveg megvan hanglemezen vagy kazettán művész előadásban, illetve megzenésítve, akkor természetesen azt is meghallgatjuk.

/Egyébként hallgatóink - elsősorban a debreceniek jóvoltából - viszonylag sok népdalt ismernek, és énekelnek is szívesen - méghozzá megfelelő "kántor" irányításával -, természetes módon és jól./

A szépirodalmi vagy művészi stílus jellemzésén, továbbá a műelemzés és stíluselemzés bemutatásán kívül - bár a leíró nyelvtan és a stilisztika tárgyalása közben a beszélt nyelvet állítjuk a középpontba - természetesen gyakran hivatkozunk szépirodalmi példákra, vagy azokra is. A zeneiség keretében - hogy legalább egy példát említsek - a hangutánzásra idéztük Vainö Linna "Tuntematon sotilas" c. regényének azokat a részeit, ahol a puskaropogást, az ágyúzást, vagyis a háborús zajt ábrázolja. Aztán azt vizsgáltuk, hogy Bereczki Gábor kitűnően sikerült fordítása /olyan ez, mintha magyarul írták volna!/ visszaadta-e mindezt és hogyan, milyen nyelvi - stilisztikai eszközökkel. Egy másik alkalommal elemeztük Weöres Sándornak "Esti vendég" c. sajátosan finom hangvételő, csupa zene versét, amely magán hordozza a zeneiségnek szinte valamennyi eszközét. És akkor szóltunk a költőről magáról is, továbbá arról, hogy Hannu Launonen éppen mostanában jelentetett meg Helsinkiben egy Weöres-kötetet, sok műfordítással és egy nagyon értő bevezető tanulmánnyal.

A másik stilisztikai kollégium /S z e m a n t i k a i é s s t i l i s z t i k a i g y a k o r l a t o k / keretében a hangsúly a gyakorlaton van. Itt a szó- és kifejezőkészleten belül többek között a szinonimákról, paronimákról, homonimákról, antonimákról stb. volt szó. A homonimák tárgyalása során kitértünk a szójátékokra is, eközben szót ejtettünk

Mikszáthról, Jókairól, illetve Shakespeare-fordításai révén Arany Jánosról.

Az antonimákat tárgyalva beszéltünk az ellentétnek nemcsak szavak, hanem szerkezetek és mondatok között jelentkező formáiról, sőt a teljes szövegen - nyíltan vagy rejtve - végigvonuló változatáról. Eközben olyan versek kerültek napirendre, mint Ady Fölszállott a páva, Petőfi Palota és kunyhó, valamint Juhász Gyula Tápai lagzi c. költeménye.

4. A következő, 1986/87-es tanévre tervezett egyik stilisztikai előadásom még közelebb áll az irodalomhoz. A szemantikai és stilisztikai gyakorlatokat folytatom, de most a szövegtani - köztük szépirodalmi szövegekkel kapcsolatos - jelenségek kerülnek bennük a középpontba. Ezért a kollégiumot így hirdetem meg: Szövegstilisztikai gyakorlatok. A kétórás előadás keretében azonban stílustörténetről lesz szó. Az első félévi előadás címe: A magyar szépirodalmi /költői és szép - prózai/ stílus alakulása a Halotti Beszéd-től és az Ómagyar Mária-siralomtól a XX. század fordulójáig, a második félévi pedig: ugyanaz a XX. század fordulójától máig. Elképzelésem szerint kiemelkedő költőinknek, íróinknak egy-egy vagy egynéhány versét, illetőleg prózai művét /vagy annak egy részletét/ állítjuk a középpontba, és - röviden szólva - a következő "menetrend" szerint elemezzük őket:

a/ (a finn nyelvű műfordítás segítségével is) a mű értelmezése,

b/ az egyes stíluselemek értékeinek, valamint az egész mű stilisztikai jellemzőinek a megállapítása (= stíluselemzés),

c/ a költő, író egyéni stílusa,

d/ egy-egy kor stílussajátságai,

e/ közben a korviszonyokról, az illető költő, író életéről, műveiről, továbbá irodalmi és stílustörténeti helyéről szövegezzük,

f/ a lehetőségekhez mérten mindezeket egybevetjük a finn megfelelőekkel.

Terveim szerint az egész együtt valamiféle sajátos szempontú magyar irodalomtörténet lenne "dió- vagy inkább mogyoróhéjban", amely azonban - még kisebb mértékben - érintkezik a nyelvtörténettel, a történelemmel, az irodalmi nyelv kialakulásával, a művelődéstörténettel stb.

5. Természetesen ha később irodalmár lesz a vendég-professzor, ő majd az irodalomtudományt állítja a közép-pontba. Viszont addig - amint igyekeztem bemutatni - a stilisztika is segíthet.

Megemlítem még, hogy készülöben vannak - többek között - az irodalomoktatást szolgáló segédletek. Ez év őszén elhagyja a sajtót az 1982-es magyar irodalomtörténet finn nyelvű változata /szerk.: Klaniczay Tibor, a szerzők: Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila és Görömbei András, Bp., Kossuth Könyvkiadó/. Magam is egy speciálisan ilyen célból megírt magyar stilisztikát, valamint egy a mai magyar nyelvet bemutató munkát szándékozom megjelentetni, természetesen finn nyelven. A stilisztikában - az itt mondottaknak megfelelően - a szépirodalmi stílust érintő részek is lennének.

Megemlítem még, hogy Finnországban is tervezzük egy Hungarológiai Központ kiépítését, amely összefogná mindazokat, akik magyarságtudomány /hungarológia/ valamely részlegével /irodalom, nyelvészet, történelem, néprajz, zene, művészettörténet, szociológia, műszaki tudományok stb./ foglalkoznak. Novemberben rendezzük meg a további terveket meg tárgyaló szemináriumot.

A magyar irodalom és a magyar kultúra megismertetésében igen nagy szerepe van a Finn-Magyar Társaságnak. A több mint negyven alapszervben /Helsinki-től és Turku-tól egészen Rovaniemiig/ igen körültekintő munka folyik. Magam is tartottam több helyen előadást Aleksis Kivi műveinek magyar fordításairól, a magyar irodalom fejlődéstörténetéről, Weöres Sándorról, Pilinszky Jánosról stb. Az érdeklődés efféle kérdések iránt, mint minden magyar

dolog iránt, igen élénknek mondható.(..)

(1986.)

S z á v a i J á n o s

A magyar irodalom tanítása Franciaországban

Egy viszonylag kevésbé ismert irodalom tanítása egy olyan országban, amelynek irodalma évszázadok óta a világ-irodalom fő áramának része, roppant nehéz és különös feladat. Ahogy a témába belevágunk, rögtön felvetődik néhány alapvető kérdés. Mióta ? Miért ? Mit és hogyan ? Az alábbiakban megpróbálom e kérdések köré csoportsítva előadni részben tapasztalataimat /1982 és 1986 között négy tanéven át tanítottam a magyar irodalmat a Paris III Egyetemen/, részben e tárgyú kutatásaim eredményeit.

Történetileg szemlélve a kérdést, nyilvánvaló, hogy egy-egy rövid korszakot kivéve, a francia közvélemény kevés érdeklődést mutatott Magyarországra, következésképpen a magyar irodalom iránt. Igaz, hogy a XVIII. században megjelenhetett franciául comte Nicolas Bethlen, azaz Bethlen Miklós memoárja, amely valójában ál-memoár, Dominique Révérand munkája. Igaz, hogy az 1849 utáni években maga H. F. Amiel fordította franciára Petőfi költeményeit, igaz, hogy 1957 után néhány évig majd minden jelentős magyar íróat lefordítottak franciára. De ezek csak pillanatok, a felszínt érintik, magyar író Párizsban sohasem érte el Ibsen, Strindberg, Kierkegaard vagy akár Sienkiewicz ismertségét, hogy találomra hozzak néhány példát.

1900-ban jelent meg közös magyar-francia kiadásban, de feltehetően magyar szubvencióval Horváth Cyrill - - Endrődi Sándor - Kardos Albert nagyméretű, s pompás kiállítású francia nyelvű magyar irodalomtörténete, s ugyan-